

Ulrich Beck, Peter Sopp (Hrsg)

INDIVIDUALISIERUNG UND INTEGRATION

Neue Konfliktlinien und neuer Integrationsmodus?

Leske + Budrich, Opladen, 1997, 201 str.

Tranzicijske procese s unutarnjom transformacijom bivših socijalističkih društava možemo shvatiti kao dvostruki proces: (1) kao proces **dezintegracije** socijalne strukture i hijerarhijski organiziranog društva i (2) kao proces **integracije** (a) unutar društva (interna) i (b) proces integracije sa strukturama drugih društava (eksterna), onda će pitanje što danas okupira diskurs post/modernih društava, naime pitanje **individualizacije**, nedvojbeno postati sastavni dio diskursa hrvatskog društva o pitanju **integracije**. Rasprava o problemu individualizacije i integracije u razvijenom društvu, primjerice u Njemačkoj, možda nam može poslužiti u našim vlastitim prosudbama o promjenama u hrvatskom društvu.

Individualiziranje i integracija zanimljiv je zbornik radova deseterice autora (Ulrich Beck /München/, Elisabeth Beck-Gernsheim /Erlangen-Nürnberg/, Peter A. Berger /Rostock/, Wolfgang Engler /Berlin/, Ronald Hitzler /Dortmund/, Lutz Leisering /Bremen/, Gerd Mutz /Frankfurt – Oder/, Peter Sopp /Rostock/, Michael Vester /Hanover/ i Monika Wohlrab-Sahr /Berlin/) koji je nastao kao rezultat radne skupine (*workshop*) na Institutu za sociologiju u Hamburgu krajem 1995. godine pod naslovom: **Sind hochindividualisierte Gesellschaften integrierbar?**

Urednici su ga koncipirali u tri dijela. Pored njihova uvoda, u prvom dijelu se razmatra pitanje koncepta individualiziranja, u drugom su prilozima o individualiziranju kao mogućoj prijetnji društvenoj integraciji, a u trećem o novim socijalnim linijama podvajanja. Na kraju zbornika Beck piše o nejednoznačnosti socijalne

strukture sa zanimljivim objašnjenjima siromaštva i bogatstva u *Selbst-Kulturi*.

Tezu o individualizaciji susrećemo u brojnim studijama o industrijskom, odnosno post/modernom društvu. Ova se teza, odnosno individualiziranje, katkada shvaća kao ključni problem modernog društva, pa i nije čudo što se o tom pitanju vode teoretski sporovi s različitom argumentacijom, ali i s različitim pretpostavkama. Ako se s pravom kaže da se radi o **ključnom** pitanju u razvoju modernog društva, onda se ne misli isključivo na to da je individualiziranje u središtu sociološkog interesa i istraživanja. Misli se na činjenicu da se u društvu u vremenskom sljedu zbivaju promjene socijalnih struktura u kojem kontekstu se mijenja i status individue – pojedinac se oslobađa starih struktura. Pored toga relevantni su procesi unutarnjeg društvenog diferenciranja u kojemu se događa i individualizacija prepoznatljiva na konkretnoj empirijskoj razini. Moderno društvo je, kako bi to rekao Emilé Durkheim, umjesto religije stvorilo »kult pojedinca«, ali koji u suštini za kompleksno društvo ne predstavlja nikakvu zajedničku sponu mimo podjele rada i na njoj zasnovanih međuovisnosti. Bez solidarnosti – ranije solidarnosti sličnih, a danas solidarnosti različitih – nema socijalne kohezije.

Naime, individualiziranje se može shvatiti kao oslobađanje pojedinca, kao povijesna emancipacija što donosi više slobode, prava i mogućnosti izražavanja. Neki u njoj ističu »dobitak« u individualnim slobodama u smislu širenja političkih sloboda, socijalnih prava, umnožavanja vrijednosnih orijentacija, stilova života, samorazumijevanja, mogućnostima izbora itd., a što se tumači i kao uznapredovalo detradicionaliziranje (Giddens, 1993a). U tom pogledu P. Berger ističe da je smisleno razlikovati sociokulturnu razinu diferenciranja formi življenja od razine kulturalnog *codesa* (81). U svakom slučaju individualiziranje nije jednoznačan pojam.

Diskursu o individualiziranju može se uputiti dva prigovora kao što navodi Monika Wohlrab-Sahr (23). Prvi prigovor usmjeren je na moguće poopćavanje (generaliziranje) teze o individualiziranju s argumentacijom da je individualiziranje fenomen određenog socijalnog miljea i ne može se uopćiti. Drugi prigovor formulira ideološku sumnju (*Ideologieverdacht*) s argumentacijom da se teza o individualiziranju zbiva uglavnom na razini kulture i ideologije i da se previđaju njezine strukturne ovisnosti i uvjetovanosti i teorijskim oblikovanjem reproducira individualistička kultura, a time i kriva svijest.

Individualiziranje se može tematizirati u kontekstu (a) socijalne diferencijacije s naglaskom na oblikovanje individualiteta u smislu osobnosti, personalnosti. Pitanje što se pojavljuje je kako se može oblikovati društvena povezanost ako je društvo postalo društvo različitih personalnosti; (b) može se tematizirati u smislu isticanja društvenosti procesa promjena unutarnjeg života pojedinca – internaliziranje socijalne kontrole, oblikovanje tehnika samopromatranja i samokontrole. Iz toga slijedi pitanje je li smisleno i kako je smisleno u socijalnom kontekstu govoriti o individualiziranju kao podružljavanju (Wohlrab-Sahr, 26).

Za sociološko razmatranje problema individualiziranja relevantna su dva razumijevanja tog procesa kao društvenog procesa. Individualiziranje je općenito zanimljivo za sociologiju zato što se postavlja pitanje njegovog utjecaja na društvenu dez/integraciju. Naime, po jednom stajalištu individualiziranje jest proces koji (1) istodobno prijeti **propasti kohezije** modernog društva, dok se po drugom individualiziranje shvaća prije kao (2) **novi modus društvene integracije** modernih društava. U oba slučaja u društvu ne nestaju konflikti nego se stare konfliktne linije mijenjaju a nove nastaju. O kojim se konfliktnim linijama radi, pokazuje se u pojedinim priložima. Prilozi u tom zborniku u cjelini nastoje pokazati da se indi-

vidualizacija može razumjeti kao nužan uvjet integracije, tj. »...da individualiziranje nije po sebi prijetnja društvenoj integraciji, nego upravo može ponuditi novi integracijski obrazac, koji je također tenzičan« (17).

Niti na povijesnoj razini niti na konkretnoj empirijskoj razini, individualizacija nije izdvojena iz socijalnog konteksta. Doduše, ponekad se više ističe važnost individualizacije, a ponekad društvenih promjena. Već sama ta činjenica svjedoči o povezanosti procesa individualizacije i procesa društvenih promjena. Za sociološko objašnjenje društvene promjene predstavljaju okvire za proces individualizacije. U tom smislu bi se na pitanje u podnaslovu knjige **Nove konfliktne situacije ili novi modus integracije** moglo odgovoriti, kao što to Beck čini, da individualiziranje mijenja stare konfliktne situacije koje ne razrješava i omogućava nastanak novih (17).

Individualizacija je u svakom slučaju neodvojiva od socijalnih promjena, bilo da je riječ o povijesnom sljedu promjene predmodernih društava u moderno ili postmodernu, bilo da je riječ o unutarnjim promjenama današnjih modernih društava.

Kao oslobađanje od starih prisilnih struktura i obrazaca ponašanja slijedi povećanje individualnih razlika u društvu, pa se društvo može promatrati kao skupina pojedinaca s osobnim životnim biografijama i raznolikim životnim stilovima. Nestankom klasa nestaju i prisilni oblici ponašanja i načina življenja. Vežanost individualizacije na socijalnu strukturu na izmaku (ili potpuno nestalu) znači i nestanak mehanizama kojima se određuje mjesto pojedinca unutar društva. (Ta teza može važiti za strukturne promjene u tranzicijskim zemljama kao i za dosad važeća obilježja društvenog položaja). Naime, moderno društvo je stvorilo **meritokratsku trijadu: obrazovanje, zanimanje i dohodak** koja je dobro funkcionirala u

stabilnoj socijalnoj strukturi. Socijalne nejednakosti su nastajale s **modelom popunjavanja** (*Rekrutierungsmodell*) kao trajnoj poziciji pojedinca i trajnim nejednakostima u društvu. Promjene modernog društva, njegove socijalne strukture, donose nestabilnost trajne pozicije pojedinca i skupina a time i nejednakosti. Umjesto trajnih nejednakosti nastaju privremene nejednakosti, što znači da se tijekom životnog vijeka pojedinac (obitelj) može naći jednom u situaciji **siromaštva**, drugi put u situaciji **bogatstva**, koja socijalna stanja skupine se mogu izmjenjivati. Siromaštvo i nezaposlenost prestaju biti obilježja nekih slojeva i postaju dinamične kategorije više povezane sa životnim etapama pojedinca i obitelji i karakteristični za sve slojeve (Beck, 192). Možda ovdje ipak treba reći da su rizici pripadnika bogatih i siromašnih slojeva veoma različiti i da se, uistinu činjenica da nisu samo siromašni slojevi izloženi rizicima nezaposlenosti i siromaštva pod utjecajem tržišta nego i pripadnici drugih slojeva, ipak pretjeruje. Time se ideologiziraju posljedice scene dubokih strukturnih promjena. Pripadnici najbogatijih slojeva, kao i sami slojevi, mnogo su manje izloženi rizicima »nezaposlenosti« i siromaštva od svih ostalih. Njihov položaj radikalno se mijenja u brzim revolucionarnim promjenama ili individualnim hazardnim aktivnostima. Beck je naravno u pravu kada dosljedno svojoj koncepciji *Risikogesellschaft* (1986) razlikuje nesigurnosti koje pojedinci još mogu kalkulirati i kontrolirati od nesigurnosti koje pojedinci više ne mogu kalkulirati ni kontrolirati.

Peter Berger zato ističe da je za moderne nejednakosti primjereniji **alokativni model** nejednakosti kojim se objašnjavaju smjene socijalne pozicije. Drugo je pitanje kako empirijski odrediti pojmove **siromaštva** i **bogatstva** (blagostanja) i kakav je njihov međusobni odnos. Tu su razlike nejasne. Isto tako pitanje je znači li povezanost individualizacije s promjenama

socijalne strukture, smanjivanje ili nestanak socijalnih nejednakosti. Činjenice govore da u modernim društvima postoji siromaštvo, štoviše nastaju **novi oblici siromaštva**. Veličanje individualizacije kao povijesni proces emancipacije, postignuće više slobode i prava itd., očito ne smanjuju strukturne odnose.

U diskurzivnom pogledu pitanju socijalnih nejednakosti može se pristupiti sa stajališta **modelskih predodžbi**. Primjerice s teorijom Centar – periferija ili različitim tipologijama, a može se empirijski izgrađivati različite indikatore vezane uz različite resurse (Berger, 83). Za sociološko istraživanje ove promjene znače da se **životni položaj** (*Lebenslage*) može zamijeniti s pojmom **životni stil** (*Lebensstil*). Naime, ubrzavanje socijalnih promjena **iskorjenjuje**, lišava pojedinca (i velikih skupina stanovništva) njegova socijalnog nasljeđa po kojemu je uglavnom bio obilježen njegov životni položaj. Gubitak socijalnih veza dovodi često do rezignacije i radikalizacije nekih političkih stajališta – primjerice neprijateljstva prema strancima, desni radikalizam, ili čak društvena anomija u nekim skupinama. Beck u tom smislu ističe tezu da individualizacija **oslobađa** jedne, a **deklasira** druge. Teorijski promatrano u modernom društvu pod kultom individualizma, formira se **pozitivno individualizirana elita** i **negativno individualizirana anemična masa**.

Obrazovanje kao i zanimanje nisu više čvrste kategorije što određuju poziciju u podjeli rada i dohodak. Tako se **meritokratska trijada** topi pod novonastalim tehnološkim promjenama svijeta rada i zanimanja. Diplome na svim razinama gube svoju težinu. Doduše, taj proces teče intenzivno nekoliko desetljeća, a moderna društva svjesna masovnih socijalnih problema nastoje popraviti stanje povećanjem obrazovanja i to na način da se obrazovanje cjelokupnog stanovništva podigne za jednu stepenicu više. Međutim unutar društva odnosi se bitno ne mijenjaju, pa takav pristup liči na efekt

dizala – podizanje obrazovanja na jednu etažu više (Hitzler, 53). Glede odgoja, socijalne promjene u tradicionalnoj obitelji donose novu situaciju. Iako tradicionalna obitelj ne nestaje, njezine odgojne funkcije su reducirane. Nove promjenjive obiteljske situacije u kojoj se djeca ne odgajaju prema idealu obitelji s tri generacije, nego u djelomičnoj, razorenoj itd. obitelji, rezultiraju nastankom **sukcesivnog odgoja**.

Promjene socijalne strukture ne odnose se samo na promjenjivu životnu poziciju pojedinca, niti na nezaposlene, siromašne itd. nego na promjene strukturnih obilježja koja zahvaćaju sve stanovništvo. Riječ je o porastu broja samaca/samica, odgođenom sklapanju braka, životu u izvanbračnoj obitelji, porastu različitih vrijednosnih orijentacija, slobodni izbor stila života, itd. Nestaju neke dosadašnje konstante u pogledu životnog položaja i sadržaja života. Nastaje **hermafroditiski** tip životnog položaja koji nastoji stalno balansirati u stalnim prijetnjama od pada izborom novih mogućnosti, novog braka s većim izgledima uspjeha, novog kredita itd. na mjesto relativno čvrste svijesti (kласnoj, slojnoj, staleškoj) nastupa svijest o dugovima i sramoti zbog neuspjeha. S tržišnim mogućnostima prodaje ideja, znanja, robe itd. općenito novog uspjeha, novo stanje se obilježava kao **multiopcijско društvo** (Hitzler, 59), nastaje i nova optika vlastitog života – optika vlastite bijede (Beck, 196).

S individualiziranjem kao uzlaznim procesom oslobađanja pojedinca prisile i trajne vezanosti, očito je povezan i proces individualnog proživljavanja krize. Individualna kriza se može objašnjavati sposobnostima i šansama pojedinca. Nove životne forme koje razvijaju pojedinci prema Beckovom mišljenju institucionalno se konstituiraju kroz **sekundarne institucije** (tržište rada, socijalna država, masovni mediji, itd.) koje djeluju **indirektno**, ali zato nisu manje djelotvorne (Beck, 1986: 211). Time se u modernom društvu ne

zbiva proces **desolidarnosti** nego je solidarnost podignuta na drugu osnovu kao slobodni akt pojedinca. Ali ipak se postavlja pitanje što je s društvenom solidarnošću ako te institucije dolaze u krizu, štoviše cijeli institucionalni poredak. Naime, u novoj društvenoj konstelaciji u kojoj pojedinac živi u **raspuknutom jedinstvu svijeta** (Hitzel, 57), tj. stupa u dispartne odnose, orijentacije, predodžbe, konfrontira se s djelomičnom kulturom – jednom riječju nije više konstruktor svojeg dnevnog svijeta, čovjek gradi svoj neposredni život od onoga što mu je dnevno na raspolaganju i mora pronalaziti smisao svojeg djelovanja. U modernom društvu individualizacija znači **individualizaciju šansi i individualizaciju očekivanja** (Leisering, 145). Individualizacija u tom pogledu označava odnose »u kojima pojedinci moraju sami uspostavljati, inscenirati, zajedno povezivati, svoje životne forme i socijalne veze u socijalnodržavnim pogodnostima« (Vorgabe) (145).

O krizi modernog društva govori se kao o krizi smisla u modernom društvu što pogada cijelu industrijsku civilizaciju, odnosno neki drugi govore o nastalom pluralizmu mišljenja, objašnjavanja i vjerovanja. Kritičari ukazuju na nestanak konsenzusa o zajedničkim normama u društvu, pa umjesto konsenzusa o zajedničkim normama nastupa konsenzus o tome da nema takvih zajedničkih normi. Time se želi reći da je proces individualizacije doveo u opasnost cjelinu društva i da su individualne **životne biografije** s kultom individualizma – **ja živim**, koji obilježava lice modernog društva, nedovoljne za društvenu integraciju. Jer, primjerice, što povezuje (nepoznate) pojedince u urbanom društvu ako svatko ima svoje vrijednosti, životni stil, svoje vlastito vrijeme – naprosto žive jedan pored drugoga i na to navikavaju novu generaciju.

Ovako izrečeno, ali i mnogo kritičnije, stanje modernog društva i problem pos-

ljudica individualizacije povezane s promjenom socijalnih struktura, dobro je poznato osobito istraživačima modernih razvijenih društava. Međutim, na to stanje se reagira u pravilu dvojako. Jedni nastoje pokazati prednosti nekih konzervativnih vrijednosti, socijalne kontrole susjedstva itd. koje bi po njihovu mišljenju mogle pomoći društvenom integritetu. Drugi zastupaju tezu da je proces individualizacije nezaustavljiv, jer su nezaustavljive društvene promjene, ali da su institucionalni mehanizmi pogodni, iako ne i spasonosni, za integriranje dijelova socijalnog sustava u njegovu smislenu i funkcionalnu cjelinu. Ulrich Beck i Peter Sopp na jednom mjestu zgodno formuliraju problem: »Želi li se stvarno propovijedati nedjeljni regionalizam i regionalne identitete, a radnim danom optuživati fleksibilno i mobilno društvo? Ili je to samo prazna kozmetika i simbolična politika?« (11). Traženje uporišnih točaka društvenosti i integrativnosti društva, opravdano je bez obzira na različite pristupe – **afektivno–restaurativni** ili **intelektualno–emancipativni** pristup (61). Dakako posljedice su različite.

Proces individualizacije povezan je s problemom integracije (Sopp, 126). Pri tome se integracija razmatra na razini integracije sustava, dakle na makrorazini, na kojoj je integracija neovisna o uključenosti pojedinca ili dijelova društva (siromašni, nezaposleni itd.), ali i na temelju empirijskih istraživanja. Primjerice, R. Münch (1995), T. Schwinn (1995), U. Schimank (1996) itd. Kao što je već spomenuto, individualizacija se razumijeva kao nužni uvjet integracije kompleksnog modernog društva. Da bi se to pokazalo neki od autora (Michale Vester i Peter Sopp) prezentiraju rezultate empirijskih istraživanja. Sopp je na primjeru istočnonjemačkog društva pokazao da ne postoji povećanje dezintegracijskih fenomena koji bi počivali na kontinuitetu. S druge strane, zaključuje Sopp, razvoj vodi nastajanju široke nesigurnosti koja nije jedno-

značno određena pozicijom u zanimanju i mjestu na tržištu rada.

Vester je – sljedom Bourdieovog koncepta **socijalno–prostorne konfiguracije**, odnosno **socijalnog prostora** – pokazao da u Zapadnoj Njemačkoj empirijski postoji šest tipova društvenih stilova u kojima izražavaju nekom miljeu specifične predodžbe i praksa svjetovnoživotne kohezije ljudi (121). Oni se mogu svrstati u tri prostora društvenih stilova: **otvoreni i moderni** (41.4%), **konvencionalna sredina** (31.9%) i (26.7%) **ograničeni i tradicionalni** (118). »Društveni stilovi nisu poređani linearno u kontinuitetu nego figuriraju kao kvalitativni uzorci svakodnevnih praktičnih orijentacija«, niti se mogu u istoj mjeri (ovi tipovi društvenih stilova) raspodijeliti na političke stilove. Oni su više međusobno povezani uz modernizacijsku os (120). Isto tako je utvrđeno sedam tipova političkog stila kod kojih se nije pokazala tendencija jedinstvene polarizacije između **privilegiranih** i **deklasiranih** što bi ukazivalo na potencijalne konflikte i dezintegracijske snage. Političko polje može se promatrati kao četiri glavne svjetonazorske tendencije: **individualiziranje**, **moderniziranje**, **konzervativni poredak** i **deklasiranje**.

Iako se u povijesnom pogledu individualizacija može interpretirati kao emancipacija pojedinca od različitih socijalnih stepena, na konkretnijoj razini mogu se razlikovati nekoliko (međusobno konkurirajućih, integrirajućih, međusobno ograničenih ili podupirućih) oblika individualizma i individualiziranja: **tržišni individualizam**, **socijalnodržavni individualizam** i **individualizam životnog stila** (Leisering, 145). U Njemačkoj je, prema Beckovom mišljenju, socijalna država u poratnom razdoblju substancijalno transformirala »tržišni individualizam« da bi stvorila nove šanse (i rizike) i tek tada stvorila to što se naziva individualiziranje – novi odnosi u kojima pojedinci stvaraju svoje životne forme i socijalne veze, tj. voditi svoj život. Talcott Parsons govori o

institucionaliziranom individualizmu čiji su glavni izvori industrijska revolucija, demokratska revolucija i obrazovna revolucija (149).

Moderna društva se ne mogu danas više razumjeti kao (trajno) hijerarhijski strukturirana društva, jer u njima nastupaju individualno vođenje života, novi socijalni pokreti i nove integrativne ideje, politiziranje privatnosti i privatiziranje politike itd. Jednostavno se procesom individualizacije stvara – pored politike i gospodarstva – **treća sfera** (Beck, 185), koja se odnosi na samu sebe i dobiva socijalne konture preko svoje logike. Kako logika individualizacije ne bi vodila u nestanak institucija solidarnosti i anomično stanje društva, toj »trećoj sferi« potrebna je institucionalna podrška. Naime, tamo gdje se ostvaruje individualizacija, nastaje nešto što Beck naziva *Selbst-Kultur* (**ja-kultura**), a koja označava ono što se s »posttradicionalnim« svijetom života najprije negativno izražava kao želja da se vodi svoj vlastiti nesigurni život i usuglašava ga s isto takavim životima drugih (Beck, 183), a zatim tamo gdje nestaju **proleterska kultura** i **građanska kultura**. Neki sociolozi su šezdesetih godina te promjene nazivali **kultura srednjih slojeva**, drugi **potrošačko društvo**, treći **društvo usluga** itd. Međutim, pokazalo se da se od tada oblikuje mješavina građanskog i potrošačkog društva, što opet neki (Schulze) nazivaju **društvo doživljaja** u kojemu se lice društva ne pokazuje primarno preko društvenih slojeva nego stilova življenja, vođenja života – preko **ja-kulture**. **Ja-kultura** je kao ranije proleterska i građanska kultura, novonastajuća kultura epohe moderne. Beck proces individualizacije i s njom povezanih socijalnih promjena tumači u povijesnom kontekstu društvenih mijena, kao nastanak novog tipa kulture – **ja-kulture** i u njoj hermafroditskog položaja pojedinca. U toj kulturi nastaju mijene i u sferi politike, pa se može govoriti i o **ja-politici**. U tom smislu individualizacija je novi tip kulture koji ima svoja

uporišta u sekundarnim institucijama, a otvara novi integracijski modus.

Koliko god nove generacije u novom društvenom stanju vide sebe u dvostrukom oslobođenju: na subjektivnoj razini kao oslobođenje od normi i vrednota, i na objektivnoj kao osobnu autonomiju sa slobodnim vođenjem vlastitog života, s individualizacijom se zbiva proces dezintegracije društva na socijalnoj, profesionalnoj i političkoj razini. Individualizacija upravo zato postaje važno pitanje integracije u modernom društvu, tj. njegove konsenzualne kohezivnosti. Istraživanja njemačkog društva pokazala su da postoje četiri **ideološka težišta: kritički-angažirani, deziluzionirani, zadovoljni i deklasirani** (Vester, 114) s podjednakom brojčanom zastupljenosti, bez obzira na to što moderno društvo možemo predstaviti preko političkih stilova kao konkurentne parove: **moderna sredina – konzervativni poredak** i **individualiziranje – deklasiranje**.

Ivan Cifrić

Ulrike Götting

TRANSFORMATION DER WOHLFAHRTSSTAATEN IN MITTEL- UND OSTEUROPA

Leske + Budrich, Opladen 1998, 312 str.

Promjene što su nastupile u bivšim komunističkim zemljama zainteresirale su ne samo političare i stratege, nego i znanstvenike iz različitih znanstvenih područja. Dok su političari razmišljali o tome kako utjecati na oblikovanje novih političkih institucija i demokratske promjene općenito, a stratezi razmišljali o novim mogućim pomacima svih vrsta arsenala – od ekonomskih do ratnih – u novonastalim prostorima, društvene znanosti su usmjerile svoju pozornost na socijalne promjene, tj. koji su dominantni procesi što određuju novo biće tih zemalja i kako se oni odražavaju na socijalni život. Zemlje